

۱ - موقع و وضع تاریخی

شهر اردبیل - شهر اردبیل بین کوه‌های شرقی آذربایجان (کوه - های طوالش) و کوه سبلان در وسط جلگه کنار رودخانه بالقلو جای واقع شده. این شهر قدیمی که در حدود یکهزار و یکصد متر از سطح دریای آزاد بلندتر بوده در ۳۸ درجه و ۱۵ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۱۹ دقیقه طول شرقی از نصف النهار مبداء (گرینویچ) قرار گرفته است.

بنا بر روایت تاریخ نویسان قدیم ایران در دامنه‌های شرقی کوه سبلان قلعه محکمی بوده بنام (روئین دژ) که کیخسرو بمعیت گودرز آنرا فتح کرده و شهر اردبیل (آرتاویل - یا

بناهای تاریخی

باقیاننده در اردبیل
از دوره صفوی

بقلم
اسمعیل ویساج

شهر مقدس) را در نزدیکی آن بنا کرده است. ولی بعضی از مورخین بنای شهر را به فیروز ساسانی نسبت می دهند که در دوره ساسانیان (۲۲۶-۶۵۲ میلادی) و خلفای عباسی (۱۳۲-۶۵۶ هـ ق - ۷۴۹-۱۲۵۸ م.) و دوره های بعد بعظمت و شوکت رسیده، چنانکه ابو عنون منجم در سال ۶۱۷ هـ ق (۱۲۲۰ م) باردیبل مسافرت نموده و شرح مفصلی درباره آبادی و جمعیت و رواج دادوستد بازار آن نوشته است.

این شهر تاریخی تا آغاز سده هفتم هجری (اوایل سده سیزده میلادی) در نهایت آبادی بوده و پس از آن در اثر زمین لرزه های مکرر و هجوم قبایل و اقوام مختلف و تاخت و تازهای زیاد بتدریج از پیشرفت و ترقی بازمانده. هر چند که لطمات طبیعی و تحولات تاریخی بسیار در این شهر روی داده باز در سده نهم هجری از برکت وجود شیخ صفی الدین عارف جد سلاطین صفوی اهمیت و شهرت بسزا یافته.

۴- شیخ صفی الدین اسحق و اولاد او - شیخ صفی الدین اسحق (۶۵۰-۷۳۰ هـ ق - ۱۱۵۲-۱۳۳۹ م.) پسر سید امین الدین جبرائیل که از بزرگان مشایخ قرن هشتم هجری بشمار میرفت پس از مسافرت های طولانی عاقبت دست ارادت بعارف مشهور شیخ زاهد کیلانی داده و دختر ویرا بعقد ازدواج در آورد و پس از فوت شیخ زاهد ریاست مریدان او را بعهده گرفته و تا سال ۷۳۰ هجری در اردبیل بهدایت و ارشاد آنها مشغول بوده. بعد از شیخ صفی الدین پسرش صدرالدین موسی تا سال ۸۹۴ هـ ق و پس از او سلطان علی سیاه پوش و شیخ ابراهیم معروف به شیخ شاه و شیخ جنید یکی پس از دیگری ریاست مریدان صفوی را عهده دار بودند.

نفوذ شیخ جنید و کثرت مریدان او سلطان جهان شاه قره قویونلو را بوحشت انداخته و شیخ از ترس سلطان با عده ای از پیروان به دیار بکر (ناحیه ای از قلمرو روس شرقی قدیم - غرب ترکیه امروزی) رفته در پناه حسن بیگ آق قویونلو قرار میگردد. بعد ها شیخ جنید هنگام جهاد باشروان شاه (حکمران قسمتی از نواحی ماوراء ارس - قفقازیه قدیم که مقر حکمرانیش شهر شروان بوده) بقتل رسیده و پسرش شیخ حیدر جای او را گرفت.

در زمان سلطان یعقوب آق قویونلو (۸۸۴ - ۸۹۶ هـ ق) شیخ حیدر صفوی با عده‌ای از پیروان خود بخونخواهی پدرش که در شروان کشته شده بود با امیر شروان جنگید ولی بمناسبت حمایت سلطان یعقوب از امیر شروان شکست خورده کشته شد و پسران او (علی - ابراهیم - اسمعیل) دستگیر و در زندان استخر فارس مدتی محبوس شدند (۸۹۴ هـ ق).

بعد از فوت سلطان یعقوب و خلاصی سه برادر از زندان، علی بدست‌رستم میرزا آق قویونلو بقتل رسیده و با درگذشت ابراهیم مریدان شیخ حیدر پسر سوم او را که اسمعیل و کودکش سه ساله بود بریاست مریدان صفوی برقرار نموده و شهر اردبیل زیارتگاه اتباع و پیروان صفوی گردید.

اسمعیل (تولد در سال ۸۹۲ هـ ق) در سیزده سالگی با عده‌ای از مریدان خود نیروی شروانشاه را منهدم ساخته و پس از شکست دادن الوند میرزا آق قویونلو در حوالی نخجوان بسوی تبریز حرکت کرده و باغلبه بر سلطان مراد آق قویونلو تسلط شدن بر تبریز (۹۰۶ هـ ق ۱۵۰۰ م) در آن شهر بر تخت نشسته موفق بتأسیس حکومت ملی و احیاء نام ایران گردید.

شاه اسمعیل صفوی در سال (۹۳۰ هـ ق) در سن بیست و هشت سالگی موقعی که برای جنگ دوم با سپاه سلطان سلیم عثمانی عازم بود در سراپوفات نموده و جسدش را باردبیل برده در جوار مقبره شیخ صفی‌الدین بخاک سپردند.

در زمان شاه طهماسب اول پسر و جانشین شاه اسمعیل با وجود اینکه پایتخت بشهر قزوین انتقال یافت باز اردبیل اهمیت و اعتبار خود را محفوظ نگاهداشته و در دوره سلاطین صفوی بی‌اندازه آباد بوده.

پادشاهان صفوی که قریب دویست و چهل و سه سال در ایران سلطنت کرده‌اند، در تکمیل و تزیین بناهای بقعه بزرگان صفوی و اهداء قالیهای نفیس و ظروف چینی عالی و کتابها و وزیهای قیمتی کوشش بسیار کرده‌اند.^۱

۱ - قالی معروف کاشان که در زمان شاه طهماسب سال ۹۳۶ هجری برای تالار یاقندیلخانه بقعه شیخ صفی‌الدین بافته شده از نفیس ترین قالیهای جهان بود که متأسفانه پس از دوره صفویه این قالی را بیهای ناچیز فروخته‌اند. بعدها این قالی بقیمت فوق‌العاده بقیه در صفحه بعد

۳- باقیمانده اشیاء و کتابهای بقعه اردبیل - باقیمانده اشیاء و کتابها که از دستبرد مصون مانده بود بوسیله مرحوم خادم بلشی و پسرانشان آقای مهدی هدی که خانواده ایشان مدتها سرپرستی بقعه را داشتند اداره فرهنگ اردبیل تحویل گردیده است .

از اشیاء و کتب باقیمانده در خزانه بقعه اردبیل اقلام زیر :

۱ - ظروف چینی در حدود سیصد پارچه سالم و پانصد پارچه شکسته یا مودار .

۲ - پرده ها و روپوشهای مخمل وزری .

۳ - دوازده تخته قالیچه از صنایع عصر صفویه که بعضی از آنها در اثر رطوبت و عدم مواظبت پوسیده و خراب شده .

۴ - چند مجلد قرآن که بعضی از آنها روی پوست آهو با خط کوفی نوشته شده .

۵ - چند جلد کتاب مورد توجه و قابل اهمیت (دو جلد شاهنامه فردوسی - دو جلد خمسه نظامی - یک جلد شاهنامه هاتفی - شش مجلد از هفت جلد دوره کامل ترجمه فارسی تفسیر طبری که تاریخ تألیف آن سیصد و چهل و پنج هجری و اولین تفسیر فارسی میباشد)

بقیه از صفحه قبل

گزافی برای موزه ویکتوریا و آلبرت - لندن - خریداری شده و امروز هم جزو گرانبهاترین ذخائر و اشیاء قدیمی موزه مزبور در معرض نمایش گذاشته میشود .

ظروف چینی و کتب و قرآنهاي خطی با جلد های سوخته طلاکوب و سرلوحه های تلمی گرانبها و سجاده ها و گلیمها و زربها و روپوشها که از طرف سلاطین صفوی وقف بقعه جدشان شده و از هر حیث غیر قابل توصیف بوده اند بتدریج از بین رفته و قسمتی از طلاآلات و نقره و جواهرات در اواخر سلطنت شاه طهماسب ثانی و یادر دوره نادرشاه افشار صرف قشون کشی و خرجهای دیگر شده .

کتابخانه بقعه در زمان صفویه بسیار قابل توجه و دارای صدها جلد کتب خطی بزرگانهای فارسی و عربی ارزنده بود ولی بعد از انقراض خاندان صفوی و بروز انقلاب بتدریج از بین رفته و در ایام سلطنت فتحعلیشاه قاجار قسمت عمده ای از کتابهای باقیمانده بنابتقاضای مستشرق روسی پرفسور سنکوکی و اصرار گریبایدوف از رجال سیاسی و ادبی آن زمان توسط فرمانده قشون روسیه تزاری پس از تصرف اردبیل به تغلیس فرستاده شد و از آنجا هم بموزه های مسکو و لنین گراد منتقل گردیده .

۶- مقداری اشیاء متفرقه قدیمی مانند: شمعدان و پیه سوز - طشت و پنجه‌های بزرگ علم که اغلب محکوک و منبت با آب طلا و نقره میباشند. پس از بازدید در سال ۱۳۱۴ خورشیدی با حضور نمایندگان اداره کل

باستانشناسی و فرهنگ آذربایجان و فرمانداری و دارائی اردبیل صورت برداری و بموزه ایران باستان (تهران) انتقال یافته و قسمتی از آنها بمعرض نمایش گذاشته شده است .

مقبره شیخ جبرائیل

۴ - مقبره شیخ جبرائیل - شیخ امین‌الدین جبرائیل پدر شیخ صفی‌الدین جد سلاطین صفوی در دهکده کلخوران بالای از بخش مرکزی شهرستان اردبیل - تقریباً در سه کیلومتری شمال شهر اردبیل - واقع شده و بنای آن به نیمه اول سده دهم هجری متعلق می‌باشد .

این بنادر وسط محوطه‌ای وسیع مشهور بباغ شیخ بشکل چهار پهلو با آجر ساخته شده و دارای ایوان (طرف شمال) و رواق و بنای داخلی باد و حجره کوچک در دو گوشه جنوبی بنای داخلی می‌باشد .

عرض این بنا (شرقی و غربی) ۱۳/۲۰ متر و طول آن ۲۹ متر است و در قسمت شمالی بقدر شش متر برآمدگی یا خروجی دارد که ایوان جلو بنا محسوب شده و در ورود برواق در وسط آن قرار گرفته است .

بنای داخلی مقبره تقریباً بشکل هشت ضلعی است که با گنبد دوپوش پوشیده شده و در هر گوشه قسمت جنوبی آن حجره‌ای بشکل کثیرالاضلاع هشت پهلو بنا شده است .

صندوق چوبی ساده‌ای در وسط بقعه قرار گرفته و پوشش داخلی گنبد دارای مقرنسهای گچی است که از شاهکارهای صنعت دوره صفوی می‌باشد ،

۱ - کلخوران - Kalxuran - در بخش مرکزی شهرستان اردبیل سه آبادی بنام کلخوران معروف است :

الف - کلخوران بالا (مرکز دهستان کلخوران) که مدفن شیخ جبرائیل در این روستا واقع است .

ب - کلخوران هیر - Hir - روستایی است در ۲۱ کیلومتری جنوب خاوری اردبیل (مرکز دهستان هیر)

ج - کلخوران ویند - Viand - مرکز دهستان ایرد موسی - Ird-Musi - واقع در ۱۸ کیلومتری باختر اردبیل .

ولی متأسفانه قسمت عمده آن بمناسبت خراب شدن پوشش خارجی فروریخته. گنبد خارجی که فروریخته بود در سالهای اخیر مجدداً با آجر ساخته شده و امید است ضمن تعمیرات ضروری بنای بقعه شیخ صفی‌الدین که اخیراً مورد توجه قرار گرفته است نسبت بمرمت و کاشیکاری بدنه خارج آن اقدام شود.

درب مثبت کاری و مدخل بین رواق و بقعه از نظر صنعت و تاریخ دارای اهمیت زیاد است و از باقیمانده اشعاریکه بخط نستعلیق روی این درکنده شده «تاریخ سال ساختنش چون خرد بخواست - گویا بهشت روی زمین است این مقام» ۱۰۳۰ - (۱۳۰۰) تاریخ ساخت آن معلوم میشود.

ضمناً از مختصر نوشته ایکه «عمل کمترین بندگان شاه طاهر بن سلطان محمد نقاس ۱۰۳۱» پهلوی یکی از مقرنساها و گچ بریهای گوشه شمال غربی طاقهای زیر گنبد باقیمانده چنین معلوم میشود که این بنادر زمان شاه عباس اول (۹۹۶ - ۱۰۳۸ هـ ق) تعمیر و مرمت گردیده است.

۵ - قبرهای دیگر واقع در محوطه اطراف بقعه شیخ جبرائیل - علاوه بر بنای بقعه سید جبرائیل قبور دیگری بشرح زیر در محوطه باغ شیخ دیده میشود:

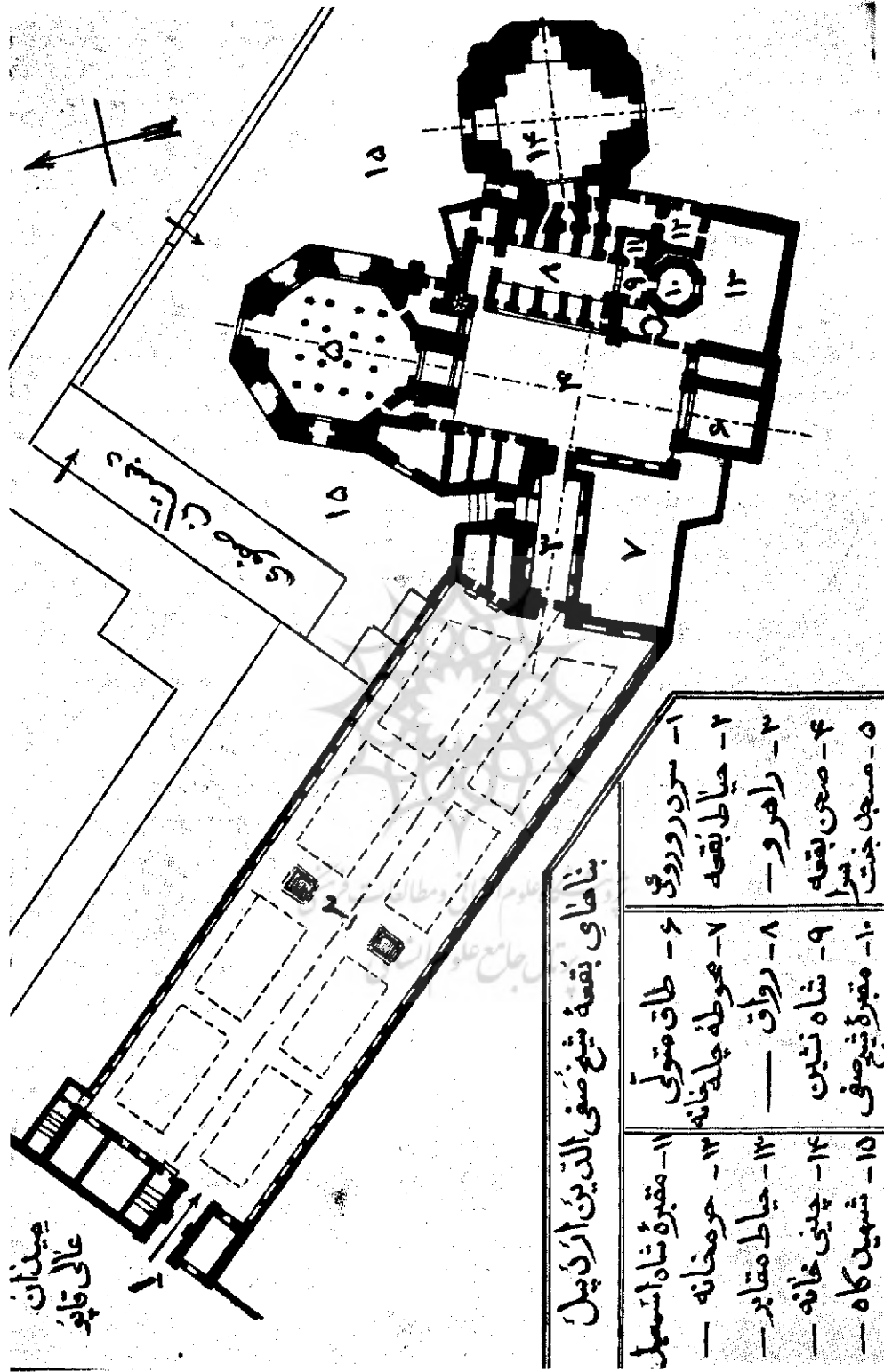
۱ - قبر سید عوض الخواص بن سید فیروز شاه زرین کلاه در سمت شمال شرقی بقعه .

۲ - مقبره کوچک سید اعرابی (احمد الاعرابی پسر سید ابومحمد قاسم - جد هیجدهم شیخ صفی‌الدین اسحق) در طرف شمال غربی.

۳ - مقبره کوچکی منسوب به سید حمزه جد دودمان صفوی پسر امام موسی‌الکاظم (ع) - در سمت جنوب (مطابق نوشته کتاب صفوة الصفا و سلسله النسب صفویه)

وضع بناهای بقعه شیخ صفی‌الدین - اردبیل

۶ - بناهای متعلق به بقعه شیخ صفی‌الدین - بناهاییکه بنام بقعه شیخ صفی‌الدین نامیده میشود متعلق به نیمه اول سده هفتم هجری میباشد.

بناهای بقعه شیخ صفي الدين الرديلي

۱- سردر ورودی	۶- طاق متولی	۱۱- مقبره شاه اسمعیل
۲- حیاط بقعه	۷- عویله چله خانه	۱۲- حرمخانه
۳- راهرو	۸- رواق	۱۳- حیاط مقابر
۴- صحن بقعه	۹- شاه نشین	۱۴- چینی خانه
۵- مسجد جنت	۱۰- مقبره شیخ صفي	۱۵- شهید گاه

میدان عالی قابو

بنای اصلی این بقعه که در ابتدا محل خانقاه و مسکن شیخ صفی‌الدین و مرکز مکتب متصوفه و مریدان او بود پس از مرگ شیخ در زمان سید صدرالدین موسی فرزند او ساخته شده و قسمتی از کاشیکاری و تزئینات آن در زمان او بعمل آمده و بعدها بناهای دیگری بر آن افزوده گشته است.

باقیمانده این بناها که در میدان عالی قاپو از محله دروازه واقع شده عبارتند از:

- ۱ - سردر بیرون بقعه که به عالی قاپو معروف بوده . ۲ - حیاط بزرگ .
- ۳ - صحن بقعه و مسجد جنت سرا . ۴ - محوطه شهید گاه . ۵ - قسمت‌های اصلی بقعه (رواق - مقبره شیخ صفی - مقبره شاه اسمعیل صفوی - حرمخانه - چینی‌خانه)

قسمت‌های مختلف بنای بقعه اردبیل برخلاف بسیاری از ساختمانهای مقابر قدیمی بمناسبت عدم رعایت قرینه سازی اسلوب و طرز معماری بخصوص دارد .

موقعیت سردر بنای اصلی بقعه و نمای خارجی رواق و گنبد مقبره شیخ - صفی‌الدین جلوه خاصی بر ساختمان این بناها داده و علاوه بر این منظره خارجی این ساختمان و طرز اتصال سه گنبد (قبر شیخ صفی و شاه اسمعیل و گنبد چینی‌خانه) و کاشیکاری پر آب و رنگ و کتیبه‌های معرق که از جمله هنر معماری اوایل دوره صفویه است منظره بدیعی باین بنای تاریخی بخشیده.

بطور اجمال بناهای مختلف بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی علاوه بردارا بودن جذبه روحانیت و طرز معماری مخصوص از نظر حاوی بودن نمونه‌هایی از صنایع مختلفه حائز اهمیت زیاد بوده و مزیتی بر سایر ابنیه تاریخی دارد . زیرا در قسمت‌های داخلی و خارجی این بناها علاوه بر کاشیکاری و خطوط معرق بی‌مانند نمونه‌هایی از نقاشیها و گچبری و نقره کاری و حجاری‌های بی‌نظیر مشاهده میشود که هر یک بنوبه خود از کارهای استادان ماهر میباشد .

۷ - سردر بیرون بقعه - سردر بیرون بقعه در ضلع شمال غربی میدان جلودر ورودی حیاط بزرگ بقعه (میدان عالی قاپو) قرار گرفته بود که قسمت‌های بالای آن بکلی ریخته و باقیمانده پایه‌ها که دارای کاشیهای معرق و خانچه‌ها

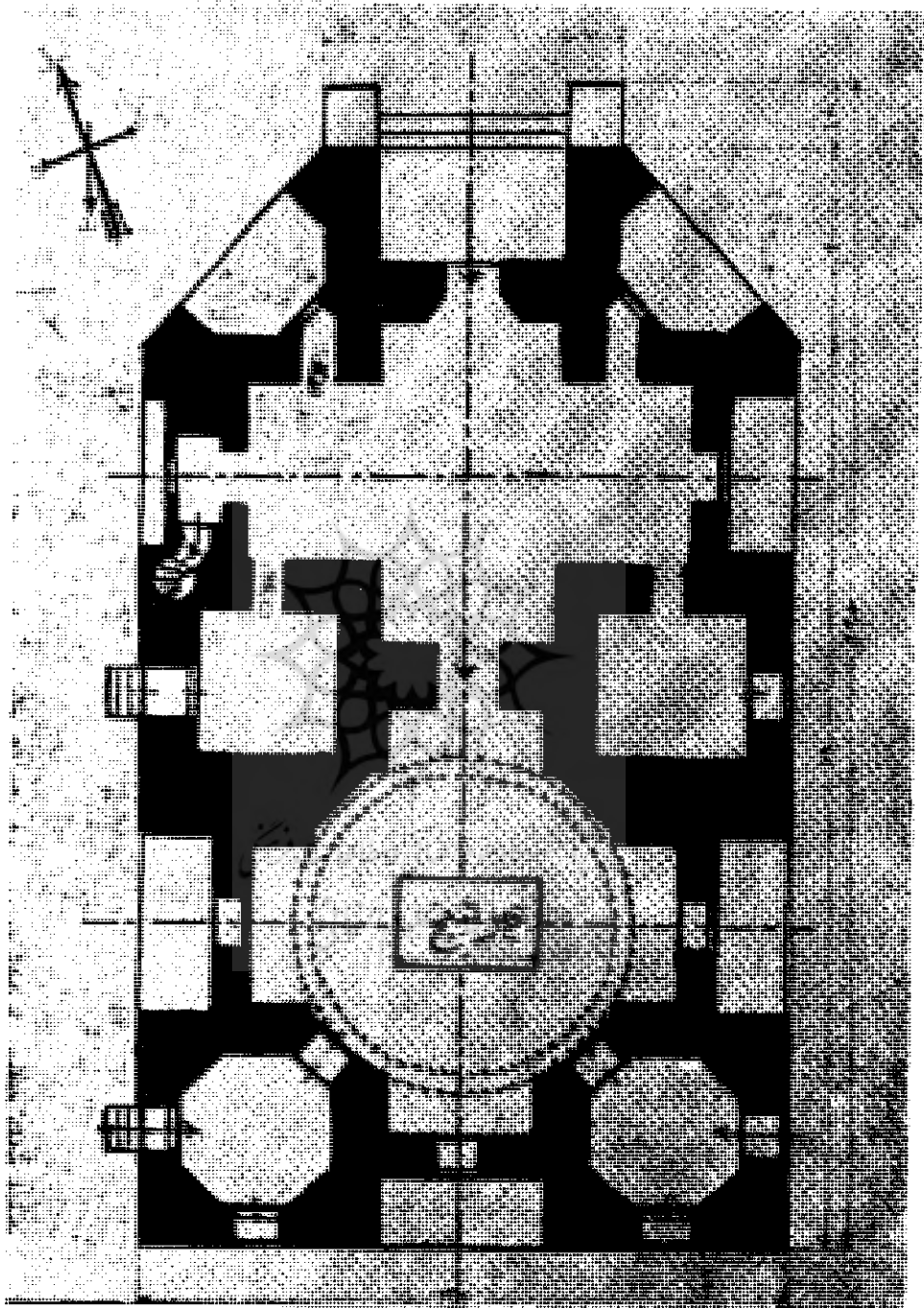
و طاقچه ها بود در سال ۱۳۲۱ خورشیدی بمناسبت شکستگی و خطر ریختن و از بین رفتن کاشیها و باقیمانده کتیبه معرق بالای سردر طبق دستور اداره کل باستانشناسی با نظارت و مراقبت نگارنده پس از گروه برداری با دقت کامل از کتیبه و خانچه ها برداشته شده و نگاهداری میشود تا در آتیه در محل مناسبی نصب گردد. با مطالعه نوشته های باقیمانده کتیبه چنین معلوم میشود که بنای این سردر در دوره سلطنت شاه عباس ثانی (۱۰۵۲ - ۱۰۷۷ هـ ق) با نظارت نظر علی خان متولی ساخته شده و کتیبه هم بخط رقاع از اسمعیل نقاش اردبیلی بسال ۱۰۵۷ هـ است.

۸- حیاط بزرگ بقعه - حیاط بزرگ بقعه بشکل مستطیل است بپهنای ۲۶/۵۰ متر و درازای ۹۲ متر و فعلا سردری مشرف بمیدان عالی قاپو دارد که در تعمیرات چند سال قبل در قسمت بالای آن اطاقهائی ساخته اند که امروزه محل اداره اوقاف شهرستان اردبیل است.

وضع این حیاط در نتیجه تعمیرات و تبدلاتی که بعد از دوره صفوی بعمل آمده بکلی تغییر یافته و وضع قدیمی آن معلوم نیست. دیوارهای فعلی با آجر و آزاره سنگی در اوایل دوره قاجاریه بدستور و هزینه صدر الممالک (جد خانواده صدریهای اردبیل) مقیم اصفهان معروف به نصرت علی شاه ساخته شده و در سالهای ۱۳۱۲ و ۱۳۱۳ خورشیدی ضلع جنوبی را بمناسبت شکستن و نشست تماماً برداشته و از محل اعتبارات اوقاف مجدداً ساخته اند.

در ضلع شرقی این حیاط سردر دیگری است که بواسطه راهروی بدون سقف بطول ۱۴/۳۰ متر و عرض ۵/۷۰ متر بصحن اصلی متصل میشود. از وسط دیوار شمالی این راهرو دری بمحوطه شهید گاه و از طاق وسطی دیوار جنوبی آن مدخل دیگری بمحوطه معروف به چله خانه باز میشود. این قسمت مخروبه در قدیم حجرات کوچک دو طبقه برای نشیمن و عبادت چهل روزه عرفا داشته که بعدها بواسطه متروک ماندن این مراسم اثرین بقعه در حیاط آن گوسفند قربانی میکردند و مشهور بقربانگاه شده.

۹ - صحن بقعه - صحن بقعه محوطه مستطیلی است بدرازای ۳۰/۴۰ متر و پهنای ۱۶/۱۰ متر مفروش با تخته سنگهای صاف و دیوارها و طاقهای اطراف (۱۰)

آن باکاشیها و پشت بغلهای معرق پوشیده بوده که قسمتهای ریخته و از بین رفته از سال ۱۳۲۶ باینطرف توسط استاد‌های کاشیکار اصفهانی بتدریج از روی نمونه‌های باقیمانده مرمت و تکمیل شده.

در وسط دیوار شمال غربی سردر صحن بقعه قرار گرفته که کاشیکاریهای باقیمانده و خانچه‌ها و کاشیکاریهای معرق و کتیبه‌نمای جرزهای دو طرف آن منسوب به شاه عباس در تعمیرات چند سال قبل بادقت پیاده شده و پس از تکمیل مجدداً نصب گردیده.

در طرف جنوب غربی صحن بقعه يك اطاق و يك راهرو (طول ۱۰ متر و عرض ۶/۶۰ متر) با سقف ضربی آجری ساخته شده و این قسمت فعلاً معروف بطاق متولی است و از گوشه شمال غربی این بنا داری هم بمحوطه چله خانه باز می‌شود.

نمای دیوارها و پایه‌های این بنا (طاق متولی) سابقاً از کاشیهای معرق پوشیده بوده که نمونه‌های باقیمانده حاکی از رنگ آمیزی و جفتکاری کاشیکاری قدیم بود و کاشیکاری این قسمت نیز مطابق نمونه‌های قدیمی در تعمیرات اخیر مرمت و تکمیل شده.

در سمت شمال غربی صحن بقعه مسجد جنت سرا بشکل هشت ضلعی منتظمی بقطر ۲۰/۵ متر قرار گرفته که سابقاً گنبدی داشته ولی در اثر حوادث خراب و ریخته و بعداً سقف آنرا با تیر و چوب روی شانزده ستون چوبی با پوشش معمولی محلی پوشانده‌اند.

در جلو یعنی ضلع مقابل به صحن قسمتی ایوان مانند بشکل چهار ضلعی با سقف ضربی آجری بجای چهارطاقی قدیمی که در اثر شکستن در دوره قاجاریه برداشته شده بود مجدداً بنا گردیده و از طرف نما و ضلع داخلی پنجره بزرگی نصب نموده‌اند. کاشیکاری جرزها و پشت بغلهای این قسمت که پس از مدتی ریخته و باقیمانده کاشیها هم که در سال ۱۳۱۴ شمسی با بی‌مبالاتی برچیده شده بود، در سالهای اخیر مرمت و کاشیکاری آنهم باشکل و اسلوب قدیم انجام یافته است.

در طرف شرقی صحن سردر و نمای رواق بقعه و دیوار محوطه معروف به حیاط حرمخانه یا حیاط مقابر قرار گرفته است.

دیوار نمای رواق مانند سایر قسمت‌ها با سنگ و آجر بنا شده و دارای ازاره سنگی است با ارتفاع ۸۷ سانتیمتر که بقطر ۵۷ سانتیمتر از دیوار بنا جلوتر بوده و مانند سکوئی است فرش شده با تخته سنگهای عریض و صاف. پایه‌های متصل به پایه سردر رواق و قسمت جنوبی که مشرف به حیاط مقابر است با اندازه عرض سکوی پیش پنجره‌ها جلوتر ساخته شده و در مقابل پایه جنوبی در تعمیرات سال ۱۳۱۴ خورشیدی پایه مایل آجری با پی بندی محکم و کلافهای آهنی جهت جلوگیری از زیاد شدن شکستگی و شکاف سقف رواق بقعه ساخته شده که به بلندی نمای بنا بوده و با اندازه ۸۰ سانتیمتر در قاعده از ازاره بنیان جلوتر است. متأسفانه در این تعمیرات و ترمیم کجکاری سقف رواق نقش قدیمی را که شبیه نقش قالی بزرگ موجود در تالار بود خراب کرده و بوضع ناقص و بدی کج بری و رنگ آمیزی کرده‌اند.

نمای رواق دو مرتبه است که هر یک پنج پنجره دارد. پنجره‌های مرتبه زیرین بعرض ۹۳ سانتیمتر و ارتفاع ۱۷۰ متر و کلافهای از تخته دارد که با ورقه‌ای از برنج روکشی شده و در وسط دارای شبکه‌های آهنی است پوشیده شده با ورق برنج. در قسمت فوقانی هر پنجره دیواره مشبکی با کاشیهای معرق ساخته شده و در بالای هر یک کتیبه معرقی هست با خط سفید بر متن لاجوردی. پنجره‌های مرتبه دوم دارای کلافه چوبی و میله‌های آهنی است و در بالای هر یک کتیبه معرقی موجود است که در قسمت فوقانی آن کلماتی بخط کوفی زرد رنگ نوشته شده است. در اطراف پنجره‌ها و کتیبه‌های هر دو مرتبه بنا قابی بعرض ۳۰ سانتیمتر از کاشی معرق نصب و در قسمت بالای نما کتیبه اصلی و بالای آن قطار بندی و شرفه‌ای معرق ساخته شده که جلوه مخصوصی باین بنای تاریخی داده است.

۹۰- حیاط مقابر یا حیاط حرمخانه - در سمت جنوبی بقعه شیخ صفی‌الدین و مقبره شاه اسمعیل محوطه‌ای است تقریباً بطول ۱۵ و عرض ۱۱ متر موسوم به حیاط مقابر که بوسیله دیواری از صحن بقعه جدا میشود در حیاط مقابر متصل

بدیوار صحن بقعه مقبره کوچکی است منسوب بمادر شاه اسمعیل صفوی (حلیمه خاتون معروف به تاج خاتون یا عالمشاه بیگم نوه اوزون حسن آق قویونلو دختر حسن پادشاه) . در داخل این مقبره که قسمت داخلی آن در حدود دو متر طول و با کنبه کوچکی پوشیده شد يك سنگ مرمری هست

بطول دو متر و عرض ۴۵ سانتیمتر و بلندی ۳۵ سانتیمتر که در اطراف آن سوره ۹۱ از قرآن مجید (والشمس وضحیها) با خط رقاغ ممتاز حاک شده و تاریخ نوشته روی یکی از اضلاع سنگ مزبور مقابله بدر کوچک مقبره (در دیوار صحن بقعه) نوشته شد: سنه سبع و ستین و سبعمائه (۷۶۷). در سمت شمال حیاط مقابر بنای گنبد حرمخانه و گنبد شیخ صفی الدین واقع شده و گنبد شیخ معروف به گنبد الله الله از صحن بقعه بخوبی نمایان است.

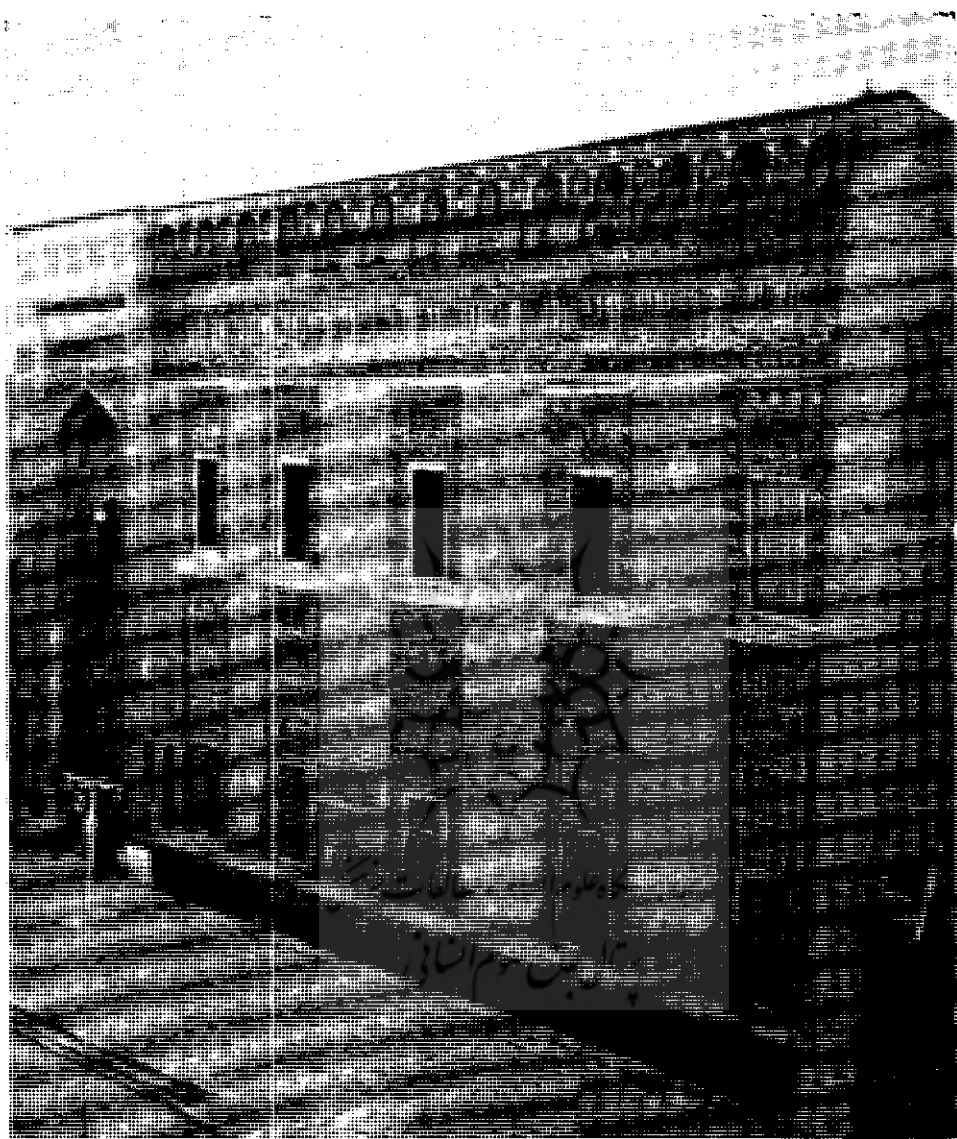
در قسمت شرقی گنبد شیخ بنای گنبد حرمخانه و در وسط این دو بنا گنبد مقبره شاه اسمعیل قرار گرفته و با دقت در وضع گنبد های مزبور چنین بنظر میرسد که بنای مقبره شاه اسمعیل را بعداً احداث و با وجود تنگی محل بگوشه شمال غربی بنای حرمخانه متصل نموده اند.

۱۱- گنبد شیخ صفی الدین - بنای مقبره شیخ صفی الدین برجی است استوانه شکل و گنبدی بر فراز آن دیده میشود که بانره کاشیهای فیروزه رنگ و آجر پوشیده شده و دارای قبه برنجی است.

این بنا که محیطش ۲۲ متر است بر روی ازاره سنگی هشت پهلو با ارتفاع ۱/۴۰ متر قرار گرفته و بلندی کلیه آن از کف زمین تاجکه گنبد در حدود ۱۷/۵ متر میباشد.

در قسمت بالای زیر پا طاق گنبد کتیبه معرقی به عرض ۹۵ سانتیمتر با دو حاشیه معرق به عرض ۳۰ سانتیمتر حاوی قسمتی از آیات ۱۹ و ۱۰۲ و ۱۰۳ قرآن مجید دور تا دور برج نصب شده.^۱

۱ - نظر بر اینکه از نوشتن متن کتیبه های موجود در قسمت های مختلف بنای بقعه شیخ صفی مربوط به: سردر شاه عباسی (در وسط دیوار شمال غربی صحن بقعه) - سردر رواق (در طرف شرقی صحن) - نمای رواق - سنگ قبر تاج خاتون - حاشیه معرق گنبد شیخ صفی - اطراف پنجره جنوبی - دیوارهای داخلی رواق - مقبره شیخ صفی و قسمتهای دیگر برای طولانی نبودن مطلب در این مقاله خودداری شده، خواهشمند است در صورت احتیاج بکتاب راهنمای آثار تاریخی آذربایجان (چاپ تبریز - سال ۱۳۴۳) و یا کتاب آثار باستانی و ابنیه تاریخی آذربایجان از انتشارات شورای مرکزی جشنهای شاهنشاهی ایران (چاپ تهران سال ۱۳۴۶) از نگارنده مراجعه فرمایند.

سطح خارجی بدنه بنا با کلمات (الله-الله) که با نره کاشی های فیروزه رنگ بین آجرهای نره خفته و راسته قرار گرفته پوشیده شده و بدینجهت این کنبد مشهور به کنبد الله الله شده است .

سر در پنجره جنوبی مقبره شیخ صفی دارای قطارکاری و حاشیه های

مرکب از کاشیهای الوان و تزئینات تخمیری میباشد و کتیبه‌ای بخط رقاع دارد.
۱۲- محوطه شهید گاه - شاه اسمعیل صفوی در سال ۹۰۵ هجری برای گرفتن انتقام پدرش (سلطان حیدر) و جدش (سلطان جنید) که در جنگ با والی شروان بقتل رسیده بودند با عده‌ای از مریدان و پیروان خود بسوی شروان حرکت کرده و پس از مصاف دادن و غالب آمدن بر فرسخ یساروالی ناحیه مزبور فرمان داد جنازه پدرش و عده‌ای از سرکردگان صفوی را از آن ولایت باردیبل حمل کنند.

با انجام یافتن امر شاهانه جنازه سلطان حیدر را روبروی مرقد شیخ صفی‌الدین گنبد (الله الله) و بقیه سرکردگان را در محوطه خارج پشت بقعه دفن کرده و این محوطه را شهید گاه نامیدند.

در دوره های بعد از صفویه محوطه شهید گاه مبدل بقبرستان عمومی شده و رفته رفته با رویهم قرار گرفتن چند مرتبه قبر کف محوطه در حدود دو متر بالا آمده. بعد ها در اثر عدم توجه مأمورین و متصدیان وقت در اطراف محوطه شهید گاه مخصوصاً در طرف جنوب و جنوب شرقی خانه هائی بوسیله اشخاص متفرقه ساخته و بامتروک ماندن قبرستان مزبور در سال ۱۳۲۸ شمسی در قسمت شمالی آن که دارای قبر نبوده با همت اهالی و موافقت قبلی اداره کل باستانشناسی تحت نظر و مراقبت نگارنده که در آن موقع افتخار سرپرستی و خدمتگزاری فرهنگ اردیبل را داشتم ساختمان جدید و محکمی جهت دبستان شش کلاسه احداث و برای احیاء نام رادمردان سلحشور و میهن پرست دوره صفوی نام این آموزشگاه صفویه گذارده شده است.

۱۳- بناهای اصلی بقعه - بناهای اصلی بقعه عبارتند از :

سردر - رواق یا قندیلخانه - بقعه شیخ صفی - مقبره شاه اسمعیل - حرمخانه و چینی خانه که در سمت شرقی صحن بقعه واقع و در ورودیه کلیه این بنا ها در انتهای شمالی دیوار شرقی صحن متصل بگوشه شرقی

دیوارنمای مسجد جنب سرا بوده و دارای سردر عالی مزین به کاشیها و کتیبه های معرق میباشد.

رواق یا قندیلخانه تالاری است بطول ۱۱/۵ متر و عرض ۶ متر که سقف آن طاق آجری و در دو طرف چهارطاق دو مرتبه ساخته شده است.

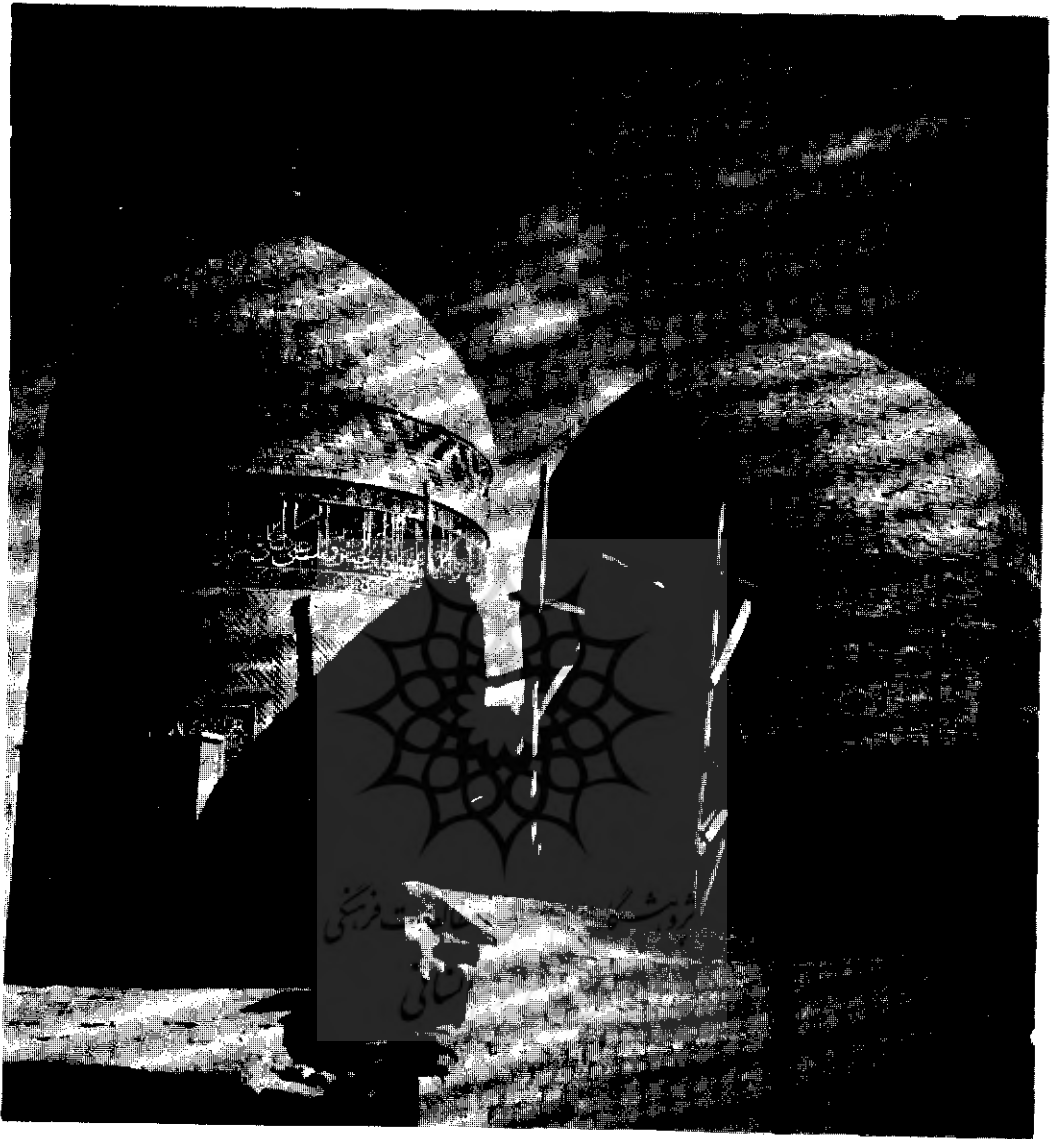
این بنا از نظر طرز ساختمان و تزئین و گچبری و نقاشی جالب تر از سایر قسمتها است مخصوصاً طاق سقف و دیوارهای مرتبه بالائی بسیار بی نظیر و جذبه مخصوصی باین بنای تاریخی بخشیده است. در انتهای قندیلخانه شاه نشین واقع است که در راهرو و رواق حرمخانه و در مقبره شاه اسمعیل در سمت شرقی آن قرار گرفته.

در وسط مقبره صندوق منبت کاری شیخ صفی الدین و پشت آن صندوق قبر فرزندش سید صدرالدین موسی و پشت سرا و قبر شیخ ابراهیم معروف بشیخ شاه فرزند سلطان خواجه علی سیاه پوش و روبروی صندوق شیخ صفی در مقابل پنجره مشرف بحیاط مقابر صندوق قبر سلطان حیدر پدر شاه اسمعیل قرار گرفته است.

در قسمت جنوبی طرف شرقی شاه نشین مقبره شاه اسمعیل که بنای کوچک چهار ضلعی پوشیده شده با کنبدر و پوش است واقع شده است.

زیر این گنبد که سطح داخلی آن با نقاشیهای طلائی مزین شده صندوق قبر شاه اسمعیل صفوی قرار گرفته که با گل و بوته های برجسته عاج و خاتم کاری بی نظیر پوشیده شده و از جمله شاهکارهای صنعتی محسوب میشود. در دیوار شرقی شاه نشین دردیگری است که بوسیله راهروی برواق حرمخانه باز میشود و از این رواق بواسطه دری وارد محوطه زیر گنبد و حرمخانه میگردد.

حرمخانه بشکل اطاق مربعی است بضلع پنج متر پوشیده شده با کنبد ساده آجری و محل قبور عده ای از حررها و بزرگان صفویه است.

۱۴ - چینی خانه - بنای چینی خانه از روی اسلوب معماری بنای مرتبه فوقانی عالی قاپوی اصفهان بطور کامل و بزرگ در عهد شاه صفی ساخته شده است .

این بنا بواسطه طاقها و گنبد روپوش آجری پوشیده شده و قسمت داخلی

طاقها و گنبد، با کجبریه‌ها و رنگ آمیزی مخصوص و طلاکاریهای ظریف بطور مجوف ساخته شده و در موقع آبادی بناهای بقعه خزانه و محل نگاهداری کتب و اشیاء و ظروف منحصر بفرد و پراورش اهدائی سلاطین به این آرامگاه بوده. متأسفانه چند سال قبل در نتیجه عدم مراقبت و نفوذ رطوبت باران و برف از گنبد خارجی به پوشش داخلی قسمت عمده کجبریه‌ها و کاسه کاریهای پر ارزش فروریخته و امید است ضمن تعمیرات عمومی بناهای بقعه که بنا به امر شاهنشاه آریامهر از طرف وزارت فرهنگ و هنر انجام خواهد یافت این قسمت هم با مراقبت کار شناسان متخصص در حدود امکان مرمت و تعمیر گردد.

